

Osmanlı/Türk Modernleşmesinde Hariciye Nezaretinin İzleri (1836-1871)¹

Erhan Ezici²

Taşansu Türker³

Osmanlı/Türk Modernleşmesinde Hariciye Nezaretinin İzleri (1836-1871)	The Traces of the Ministry of Foreign Affairs in Ottoman/Turkish Modernization (1836-1871)
Öz Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri alanda başlayan reform çabaları, XIX. yüzyılda yeni bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde reformların kapsamı askeri alanı aşarak doğrudan idari yapıyı etkilemiştir. Özellikle Hariciye Nezaretinin kurulduğu 1836 yılından 1871 yılına kadar hariciye kadroları reform süreçlerinde etkin bir rol üstlenmiştir. Dolayısıyla Hariciye Nezareti, reformların İmparatorluğa aktarıldığı bir köprü fonksiyonu kazanmıştır. Bu çalışmada ilgili dönemde Hariciye Nezareti personelinin idari, adli, mali, iktisadi, eğitim ve askeri alanlarda yapılan reformlar üzerindeki izleri incelenmiştir. Bu izler örnekler üzerinden takip edilerek, Hariciye Nezaretinin diğer kurumlardaki reformlar üzerindeki etkili olduğu iddiası test edilmiştir.	Abstract Reform efforts that started in the military field in the Ottoman Empire gained a new dimension in the 19th century. In this period, the scope of the reforms exceeded the military field and directly affected the administrative structure. In particular, from 1836, when the Ministry of Foreign Affairs was established, to 1871, the foreign staff played an active role in the reform processes. Therefore, the Ministry of Foreign Affairs gained the function of a bridge through reforms which were transferred to the Empire. In this article, the traces of the personnel of the Ministry of Foreign Affairs on the reforms made in the fields of administration, justice, finance, economy, education and military were examined. By following these traces through examples, the claim that the Ministry of Foreign Affairs was effective in reforms in other institutions was tested.
Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Hariciye Nezareti, Reform, Modernleşme, Tanzimat	Keywords: Ottoman Empire, Ministry of Foreign Affairs, Reform, Modernization, Tanzimat
JEL Kodları: H79	JEL Codes: H79

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı	Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.
Yazarların Makaleye Olan Katkıları	Birinci yazarın makaleye katkısı %70, ikinci yazarın %30'dur.
Çıkar Beyanı	Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

¹ Bu çalışma Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Bilimleri Dalı'nda Prof.Dr.Taşansu Türker danışmanlığında Erhan Ezici tarafından "Hariciye Teşkilatı: Türk Kamu Yönetiminde Bir Modernleşme Modeli" başlığı ile tamamlanarak 13.11.2019 tarihinde savunulan –Doktora- tezinden türetilmiştir.

² Arş. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, erhan.ezici@usak.edu.tr

³ Prof. Dr., Ankara Üniversitesi SBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, tturker@politics.ankara.edu.tr

1. Giriş

XIX. yüzyıl modernleşme sürecinde Osmanlı İmparatorluğunda, özellikle idari kurumların yapısında önemli dönüşümler yaşanmıştır. Geleneksel birçok kurum yerine Batılı örnekler izlenerek Avrupa tarzı kurumlar oluşturulmuştur. Örneğin 1836 yılında *Reisülküttablık* Hariciye Nezaretine, *Kethüdalık* ise Mülkiye Nezaretine dönüştürülmüştür (HAT.774.36324). Başlangıçta bir isim değişikliği gibi görünse de, süreç içinde nezaretlerin yapısında köklü değişimler yaşanmıştır. 1789 Reisülküttablık teşkilat şeması (Findley, 2014: 89) ile Akyıldız'ın tespit ettiği üzere 1838 yılında Nezaret bünyesindeki görevliler (MAD.d.8999: 8-9; Akyıldız, 1993: 91) karşılaştırıldığında kimi değişiklikler görülmesine rağmen geleneksel yapının korunduğu görülmektedir. 1871 yılı Nezaretin teşkilat yapısı (Findley, 2014: 213) incelendiğinde ise profesyonel ve uzman birimlerden oluşan bir nezaret yapısı ile karşılaşılır ki, bu da teşkilatın Batılı örneklerde olduğu gibi önemli bir değişim geçirdiğinin göstergesidir.

Hariciye Nezareti örneğinde olduğu gibi tüm devlet teşkilatında benzer dönüşümler yaşanmıştır. Savunmacı modernleşme anlayışı çerçevesinde Batı karşısında, Batılı örneklerin izlenmesi ile devletin ayakta tutulması çabası ve Tanzimat Fermanı ile beraber bu sürecin idari kurumları da kapsayacak biçimde genişlemesi; İmparatorluğun modernleşme çabalarını, askeri boyutun ötesinde gayri askeri kurumların dönüşümüne taşımıştır. Bu kapsamda İmparatorluğun dışa açılan penceresi olan Hariciye personeli, modernleşme sürecinde birincil derecede rol oynamıştır. Yabancı dil bilgisine sahip ve Batı ile iletişim kurma becerisine sahip olan Hariciye personeli, devlet tarafından Batı'nın izlenmesi ve gerekli yeniliklerin İmparatorluğa aktarılması için görevlendirilmiştir. Nitekim reformların yürütülmesinde Hariciye personelinin etkin rolü, literatürde de sıklıkla dile getirilmiştir. Örneğin Nezaretin *Meclis-i Vâlâ* ile beraber reformların yürütülmesindeki en etkin rolü ve bir dinamо vazifesi üstlenmesi (Akyıldız, 1993: 90,305); ilgili kurumların, reformların tespit ve takipçisi olduğu ve buna ek olarak Hariciye Nezaretinin kimi reform kurumlarının sorumlusu ve denetleyicisi olduğu (Findley, 1997: 179); Nezaretin dış ilişkiler ve reform sürecindeki etkin rolü (Zürcher, 2009: 94) gibi ifadeler, Nezaretin doğrudan etkisini vurgulamaktadır. Birçok çalışmada ise hariciye kökenli personelin reformlardaki rolüne ve Tercüme Odasının bu süreçteki etkisine vurgu yapılmaktadır (Ortaylı, 2014: 124; Findley, 2014: 147,162; Lewis, 1996: 117-118; Shaw ve Shaw, 2005: 61-65; Turan, 2015: 353; Turfan, 2013: 149; Kinross, 2009: 474). Turan'ın ifade ettiği üzere,

“Hariciye Nezareti 1871'e kadar olan dönemde Babiâli'nin en gelişmiş örgütsel yapısını oluşturuyordu. Selefi reisülküttaba göre daha uzmanlaşmış sorumluluklara sahip olan Hariciye Nazırı 1830'lardan itibaren açıkça görüldüğü gibi hükümet politikaları üzerinde de göz ardı edilemeyecek bir etkiye sahipti. Dış ilişkilerin sıklaştığı ve baskıların arttığı bir çağda bu doğal bir gelişmeydi” (Turan, 2015: 355).

Hariciye Nezaretinin diğer kurumlar içinde öne çıkmasının kimi sebepleri bulunmaktadır. Nitekim dönemin koşulları nedeniyle 1839-1871 yılları arasında Hariciye bürokratları, devlet içinde önemli bir güç kazanmışlar ve reformların yürütülmesinde başat bir rol üstlenmişlerdir. Kesintisiz bakanlık örgütlenmesi ve Hariciye Nezaretinin sahip olduğu üstün konum, Tanzimat'ın üç paşası olarak ifade edilen Mustafa Reşid, Âli ve Fuad Paşaların hariciye nazırlığı ve sadrazamlık gibi görevleri uzun süre yürütmeleri, Hariciye personelinin nitelikli yapısı ve Tercüme Odasının etkisi, Hariciye Nezaretinin ilgili dönemdeki kuluçka niteliği, Hariciye personeli olan sefirlerin İmparatorluğa aktardıkları bilgiler ve kurum bünyesinde oluşturulan

özgün birimler gibi özellikler, Nezaretin üstünlük kazanmasının nedenleri olarak sayılabilir (Ezici, 2020).

Aslında Hariciye Nezaretinin reform sürecindeki etkin rolü basit bir mantıksal çıkarımla ortaya konulabilir. Bu çıkarıma ulaşmanın temel sebebi ise Nezaretin, İmparatorluğun Batı ile ilişkisini kuran kurum olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Fakat literatürde bu yönde görüşlere rastlanılmasına rağmen, Hariciye Nezaretinin bunu ne şekilde gerçekleştirildiği sorusuna verilen somut örnekler çok az ve dağınıktır. Bu çalışma, Hariciye Nezaretinin diğer kurumları ne şekilde etkilediği ve reformların yürütülmesindeki rolünün açıklanmasında somut örneklerin sayısının artırılmasını amaçlamaktadır.

2. Genel İdare (Dâhiliye)

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte idari alanda önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Geleneksel kurumlar yerine Batı izlenerek oluşturulan modern kurumlar, aynı zamanda geçmiş tecrübeleri de bünyesinde barındırmıştır. Bir başka deyişle, Batılı örnekleri inceleyen Tanzimat bürokratları bu örnekleri olduğu gibi aktarmamış, Türk yönetim sisteminin kendisine has özelliklerini dikkate alarak bu kurumları Osmanlı yönetim sistemine adapte etmişlerdir (Ortaylı, 2014: 141).

Sefirlerin Avrupa'da görevlendirilmesi ile beraber Batı'nın idari kavramları, İmparatorluğa aktarılmaya başlamıştır. Yirmisekiz Mehmet Çelebi sefaretnamesinde, Fransa'daki bakanları, *"... bunların birkaç vezirleri vardır ki 'ministri' derler. Ve rütbede itibarları mareşallerden ve dükalardan bile dündür. Herbiri emr-i mâhûda müekkel olmuştur. Ve ahadühüma âhire müdahale etmeyip hep biri memur olduğu hizmetinde müstakildir"* biçiminde anlatırken; dışişleri bakanını, *"... Mesfur, umûr-ı hariciye vekili idi. Meselâ cenk ve sulh tedbirin etmek gibi ve cümle ticaret umurun görmek gibi ve etraf ve eknaftan gelen elçilerin maslahatın bitirmek gibi ve âsitâne-i saadete gelen elçilerin azil ve nasbına kudreti vardır"* cümleleriyle tarif etmiştir (Uçman, 1975: 137). Benzer bir aktarım Avusturya'da görev yapan Ebubekir Ratip Efendi tarafından yapılmış ve Avusturya'daki iki başvekilden (umur-ı idare ve umur-ı hariciye) bahsetmiştir (Uçman, 2012: 9-42).

İlgili dönemde yeni kurumların İmparatorluğa aktarılmasında Osmanlı sistemine daha yakın olduğu düşünülen örnekler tercih edilmiştir. Bu süreç, örnekler üzerinden daha net olarak incelenebilmektedir. Nezaretlerin ve Meclis-i Vâlâ'nın kuruluşu esnasında örnek alınan ülke, Osmanlı mutlak sistemiyle benzerlik taşıdığı düşünülen Avusturya'dır. Abdurrahman Şeref, nezaretlerin oluşturulmasında Avusturya elçileri ve Mustafa Reşid Paşa'nın etkisi bulunduğunu ifade etmektedir:

"...Avusturya sefirlerinin ve sâha-i siyâsiyatta ser-efrâz olmağa başlayan Mustafâ Reşid Paşa'nın ilkâ'âtiyle Avrupa teşkilât-ı cedîdesi memleketimize idhâl olunmağa mübâderetle, meselâ Defter-dârlık Mâliye Nezâreti'ne ve Re'îsü'l-küttâblık Hâriciye Nezâreti'ne ve Sadâret Kethüdâlığı evvelen Mülkiye ba'dehu Dâhiliye Nezâreti'ne ve Sadr-ı A'zamlık bile Baş-vekâlet'e tahvil kılındığı..."
(Abdurrahman Şeref, 1339: 7).

Yine Meclis-i Vâlâ'nın kuruluşu ile ilgilenen Mustafa Reşid Paşa, Avrupalı örneklerin incelenmesi aşamasında meşruti sistem esaslı çalışan İngiltere ve Fransa'daki meclislerin değil, mutlak sistemle yönetilen Avusturya ve Prusya gibi örneklerin benimsenmesini savunmuştur. Paşa'nın bu görüşü savunmasının sebebi ise, ilgili örneklere göre oluşturulacak bir mecliste, üyelerin atanması ve azledilmesinin padişahın yetkisinde olmasının, Osmanlı sistemi açısından

daha uygun olmasıdır (Karal, 1964: 596). Mustafa Reşid Paşa bu görüşünü Padişaha sunduğu bir yazısında açık olarak belirtmiştir (Seyitdanlioğlu, 1999: 29; Kaynar, 2010: 104):

“... eğerçi Avrupada meselâ Fransa ve İngilterede olan parlâmentolardan bir nevi’ emekdârân ve asılzâdegândan mürekkep olması cihetiyle anların me’mûriyyetleri daimî suretinde olarak faraza içlerinden birisi bir hizmete veyahut sefaret gibi bir maslahata me’mûr olsa dahî yine meclis me’mûriyyeti üzerinde kalmak ve nev’-i digeri dahi beş sene için intihab olunub ol müddet zarfında ihracı icab etmez ise inkizasında ya ibkası veyahud tebdili icra olunmak usûl-i câriyyelerinden ise de anlar hükûmet-i meşrûta tahtında idare olunur devletler olduklarından âdât-ı mer’iyyeleri bize uymayub Nemçe ve Prusya gibi hükûmet-i mutlakası olan devletlerde meclis a’zâsı bulunanların intihab ve idhal ve ihracı ancak hükümdârânın yed-i ihtiyar ve istiklâllerinde olması cihetiyle saltanat-ı seniyyede dahî böylece olmak lâzım geleceğine...” (Kaynar, 2010: 105).

Bu kurumun oluşturulmasındaki temel amaç Tanzimat reformlarının programlanması, uygulamaya konulması gibi konularda bu tarz bir kuruma ihtiyaç duyulması ve Mustafa Reşid Paşa’nın bu yöndeki düşüncesidir (Seyitdanlioğlu, 1999: 35-36; Engelhardt, 2010: 263). Benzer şekilde Sadık Rifat Paşa da bu kurumların oluşturulması aşamasında Prens Metternich ile yapılan bir konuşmayı aktarmakta ve “... işbu tanzîm-i mecâlis için bu taraftan bazı nizâm-nâme irsâlini Devlet-i Aliyye taleb buyurmuş olduğu...” (Sadık Rifat Paşa, 1264b: 4; Akyıldız, 1993: 293) ifadeleri ile ilgili kurumların oluşturulmasında Avusturya etkisini göstermektedir. Bu durum, bu tarz idari düzenlemelerdeki temel davranışın, Osmanlı sistemine daha yakın olduğu düşünülen mutlak sistemlerden faydalandığı görüşünü desteklemektedir.

Bu tarz kurumların İmparatorluğa aktarılması neticesinde, kimi Batılı kavramlar da kullanılmaya başlamıştır. Örneğin Meclis-i Vâlâ ile birlikte oluşturulan *Dâr-ı Şûrâ* hakkında Padişah II.Mahmud’a gönderilen bir tezkirede yer alan,

“... Bab-ı âlfide Dâr-ı Şûrâ vaz’ı ve Meclis-ı Ahkâm-ı Adliyye ism-i ulyâsiyla bir meclis-i mahsûs tertîbi lâzımeden olduğuna ve Bab-ı âlfide vaz’ olunacak Dâr-ı Şûrâ ministro meclisi demek olacağına binâen iş’âr-ı ulâları vechile artık başkaca ministro meclisi tertîbi iktizâ etmeyerek abes olacağı...” (Kaynar, 2010: 198).

ifadeleri, bu kurumun bir bakanlar meclisi olacağını belirtmiştir.

Meclis-i Vâlâ’nın kurulmasına ek olarak yönetim sürecinde de Hariciye personeli etkili olmuştur. Kurumda görev yapan başkanların profilleri incelendiğinde, on iki hariciye kökenli başkanın varlığı dikkati çekmektedir. Diğer başkanların dokuzu mülkiye, yedisi askeriyeye ve beşi maliye kökenlidir. Benzer bir durum *Meclis-i Tanzimat*’ta da görülmektedir. Yedi yıllık süreçte kurumda hariciye kökenli Mustafa Reşid, Mütercim Rüştü ve Fuad Paşa birer, Âli ve Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ikişer kez başkanlık görevini üstlenmişlerdir. Bu örnekler, bu kurumlara ağırlıklı olarak hariciye ve mülkiye kökenli paşaların başkanlık ettiğini göstermektedir (Seyitdanlioğlu, 1999: 78). Yine *Meclis-i Âli-i Tanzimat*’ın çalıştığı dönem boyunca görev alan altı başkandan üçü, hariciye kökenlidir. Ayrıca bu kurumun oluşturulduğu dönemin Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa’nın etkisiyle meclisin ilk üyeleri, hariciye kökenli bürokratlardan oluşturulmuştur (Taşkesenlioğlu, 2014: 94).

Bu kurumların oluşturulmasında İstanbul'daki sefaretlerin görüş bildirmesi, hariciye boyutunu gösteren bir başka örnektir. Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Tanzimat'ın iki reform meclisi biçiminde varlıklarını sürdürememeleri üzerine bu kurumlar yeniden düzenlenmiştir. Islahat Fermanı'nın uygulanmasıyla ilgili İngiltere'nin İstanbul büyükelçisince gönderilen muhtıradan, bu iki kurum hakkında "...*Islahatın tatbikatına nezaret vazifei asliyesi ile mükellef olmak üzere hem istişari reye hem de icrai ve adli yetkilere malik bir meclis kurulması*" (Karal, 2011b: 144-145, Akyıldız, 1993: 214-215) ifadeleri dikkati çekmektedir. Bu kapsamda reform gerekliliklerini sağlayamayan bu iki kurum, *Ahkâm-ı Adliye* çatısı altında birleştirilmiştir. Mülkiye, *kavanin* ve *nizamât* ve *muhakemat* biçiminde üç bölümden oluşturulan bu meclisin başkanlığı için Fuad Paşa görevlendirilmiştir (*Takvîm- Vekâyi*, 17 M 1278 No:616; Akyıldız, 2003: 251). Bu meclislerin birleştirilmesinde sadece dış etkenlerden bahsedilemez. Akyıldız, reformların beklenildiği kadar hızlı yürütülemediği düşünülen Meclis-i Vâlâ yerine, ikinci kuşak Tanzimatçılarca bu sorunun çözümü için oluşturulan Meclis-i Tanzimat'ın da problemi çözememesi nedeniyle iki meclisin bileştirildiğini ifade etmektedir (1993: 217, 252). Bu örnek Mustafa Reşid, Âli ve Fuad Paşaların, reformları kontrol etmek için kimi düzenlemeleri uygulamaya koyduklarını göstermektedir. Nitekim Meclis-i Vâlâ üyesi olmayan bu paşalar, Meclis-i Âlî Umûmî'nin Meclis-i Vâlâ kararlarının denetlendiği bir Senato gibi görev yapmasıyla Meclis-i Vâlâ kararlarını kontrol etme imkânını bulmuşlardır (Seyitdanlıoğlu, 1999: 74).

İdari sistem içinde önemli reformların yapıldığı bir diğer alan mülki idaredir. Bu kapsamda mülki idare sistemi düzenlenirken, Osmanlı İmparatorluğu'nun hangi ülkeyi örnek aldığı literatürde tartışılan bir konudur (Bkz. Gözler, 2019; Tural, 2015; Keskin, 2015). Birçok yazara göre örnek alınan ülke Fransa'dır (Engelhardt, 2010: 205; Lewis, 1996: 384-385; Findley, 2014: 210; Çadircı, 2013: 227,251; Ortaylı, 2018: 55-56). Bu görüşler temel alındığında, Osmanlı mülki idare sisteminin, Fransız modeli üzerinden, İmparatorluğun ihtiyaçları dikkate alınarak oluşturulduğu fikri ağır basmaktadır. Bu görüş, II. Mahmud dönemi ile beraber oluşturulması hedeflenen merkezîyetçi model ile uyumludur (Ortaylı, 2014: 141). Gözler de Osmanlı-Fransız düzenlemeleri karşılaştırmalı olarak incelediği çalışmasında, iki sistem arasındaki benzerliklere vurgu yapmakta ve Osmanlı mülki sisteminin, Fransa örnek alınarak oluşturulduğunu belirtmektedir (2019: 6-28).⁴

Yeni mülki idare sistemi oluşturulurken Avrupalı örneklerin incelendiği ve bu ülkelerin örnek alındığı açıktır. Fakat bu incelemeleri yapan ve İmparatorluğa aktaranların kimler olduğu da açıklanmalıdır. Bazı yazarlar, mülki idare düzenlemesinin Fransa örnek alınarak yapılandırılmasında; Fransa'da görev yapan ve görevi sırasında Fransız sistemini inceleyen Mustafa Reşid Paşa'nın etkisi olduğu belirtmektedir (Karal, 2007: 282; Karal, 2011a: 130; Engelhardt, 2010: 138). Bu görüşler, Mustafa Reşid Paşa'nın öncülüğünde 1850'lerde taşra idaresi ile ilgili yapılan kimi düzenlemelerle paralellik göstermektedir. Yapılan mülki düzenleme ile valinin yetkileri açısından önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Sadrazam ile iletişim, Babiâli'ye karşı sorumlu olma gibi yeniliklere ek olarak vali, askerî ve mali yetkilerini emri altında görev yapan askerî ve mali yetkililerle paylaşmaya başlamış ve eyalet meclisleri oluşturularak istişare usulü benimsenmiştir. Bu sistem ilk aşamada beklenen verimliliği sağlayamasa da, 1852'de yapılan ek düzenlemelerle bu sorunlar aşılmaya çalışılmıştır (Karal, 2011a: 130-131).

⁴ Préfet-Vali, Conseil de préfecture- Meclis-i İdare-i Vilayet, Conseil général de département-Meclis-i Umumiye-i Vilayet, Sous-préfet-Kaymakam vb. gibi makam isimleri Fransa'daki örneklerle aynen benzeşmektedir. Hatta yazara göre Fransız kanunlarından çevrilmiştir. Bkz. Gözler, 2019: 6-28.

Farklı bir görüşe göre, yeni Osmanlı taşra idaresi, vilayet sınırlarının genişletildiği ve livalara idari ve mali yetkiler tanınarak merkezîyetçiliğin problemlerinin aşılmasını savunan Fuad Paşa'nın radikal görüşüyle; adem-i merkezîyetçiliğin İmparatorlukta uygulanmasını uygun görmeyen Cevdet Paşa'nın tutuculuğunun uzlaştırılmasıyla oluşturulmuştur (Ortaylı, 2018: 51). İki görüş de dikkate alındığında, taşra idaresinin düzenlenmesinde hariciye kökenli personelin etkisi görülmektedir.

Fransa'nın model alındığı bir diğer alan mahalli idare örgütlenmesidir. Nitekim İstanbul'da belediye görevlerinin yürütülmesi amacıyla oluşturulan kurumun *şehremaneti* olarak adlandırılmasının nedeni, Avrupa'da var olan *perfecture de la ville*'in örnek alınmasıdır (Osman Nuri, 1922: 1369; Ortaylı, 2018: 135). Ortaylı'ya göre ise, Tanzimat dönemi mahalli idare yapılanmasında, Metternich Avusturyası'ndan esinlenilmiştir (2014: 184; 2018: 18). Tanzimat bürokratlarının bu ülkeden esinlenmelerinin temel sebebi, Metternich Avusturyası ve II. Aleksandr Rusyası'ndaki gibi eyalet yönetiminin düzeltilerek, tutarlı bir idari sistemin oluşturulması isteğidir (Ortaylı, 2018: 24). Bu durum, ihtiyaç duyulan reformun, İmparatorluk sistemine yakın bir ülkeden alınmasının başka bir örneğidir.

Reformların yürütülmesinde Hariciye personelinin bir diğer katkısı, sefirlikler aracılığıyla olmuştur. Yapılacak reformlar Osmanlı elçilikleri aracılığıyla Avrupa'ya duyurulurken, İstanbul'daki yabancı ülke elçilikleriyle de görüş alışverişinde bulunulmuştur. Örneğin Vilayetler ile ilgili düzenleme yapılmasının ardından bu gelişme Berlin büyükelçiliğine bildirilmiş ve büyükelçi Berlin'deki gerekli birimlere bilgi vererek, reformlar konusundaki kararlılığın anlaşılmasını sağladığını bildirmiştir (HR.SYS.01861.00008). Yine Petersburg'a yazılan bir yazıda *Şurâ-yı Devlet* ve *Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye*'nin kuruluşu hakkında Padişah'a sadrazam tarafından sunulan raporun tercümesi gönderilmiş ve tanıtımının yapılması istenmiştir (HR.SFR.1.00018.00092). Londra'ya yazılan bir başka belgede ise, Osmanlı padişahının nutkunun tercümesi gönderilmiş ve Osmanlı padişahı ve hükümetinin reformlar konusundaki hassasiyeti vurgulanmıştır (HR.SFR.3.00154.00022). Benzer şekilde İstanbul'daki yabancı elçiliklerle de yazışmalar yapılmıştır. *Bab-ı Seraskeri*'de kurulan bir komisyon tarafından İstanbul'da suçların önlenmesi ve genel emniyet konularında kararlaştırılan uygulamalarla ilgili İstanbul'daki elçilikler ile yazışmalar yapılmış ve görüşleri alınmıştır (Belgelerle Türk Polis Tarihi, 2014: 12-30). Bu yazışmaların ardından elçiliklerden gelen cevaplar sonrası bir layiha hazırlanmıştır (Belgelerle Türk Polis Tarihi, 2014: 32-34).

Osmanlı mahalli idare sisteminin oluşturulmasında ise iç ve dış olarak iki etkiden söz edilebilir. İç etki olarak Mustafa Reşid Paşa'nın sefaretlerde görev yaptığı dönemlerde, Avrupa şehirlerinin yapı ve organizasyonunun başarılı olduğu düşüncesinin resmi raporlara, Osmanlı şehirlerinin ıslah edilmesi gerekliliği olarak yansımaları gösterilebilir (Ortaylı, 2018: 31). Örneğin Mustafa Reşid Paşa'nın İstanbul ve çeşitli Osmanlı şehirlerindeki yangınlarda ahşap binaların zarar görmesi ve Avrupa gazetelerinin bu konudaki eleştirileri nedeniyle, gönderdiği bir raporda yer alan,

“... ezcümle bizim mi'marlarımız ve dülger kalfaları fenn-i mi'mârînin dekâyıkından bi-haber olmaları cihetiyle Avrupa'dan birkaç nefer mütefennin mi'marlar celb olunduğu hâlde giderek ehven mesârifle vücûde geleceği derkâr ve dâimâ frenk mi'marları istihdâmı ilerisiyçün dahi şimdiden on onbeş kadar müsta'id çocuklar bu tarafa gönderilib...” (Baysun, 1960: 124-125).

İfadeleriyle personel yetiştirilmesi gerekliliğini belirtmektedir. Dış etki olarak ise, Avrupalı devletlerin, ticari faaliyetlerin düzenli yürütülebilmesi amacıyla, Osmanlı liman şehirlerinin

islah edilmesi yönündeki talepleri sayılabilir. İlk düzenlemenin bir liman ve iş bölgesi olan Galata-Beyoğlu'nda gerçekleştirilmesi, bu talepleri doğrular niteliktedir (Ortaylı, 2018: 31-32).

Bu kurumların yönetilmesinde de hariciye kökenli görevlilerden yararlanılmıştır. *Altıncı Daire-i Belediye* öncesinde kurulan *İntizam-ı Şehir Komisyonunun* oluşturulmasında rol alan Meclis-i Vâlâ üyesi Emin Muhlis Efendi, Viyana büyükelçiliği kâtipliği esnasında Avrupa belediyeleri üzerinde incelemeler yapmıştır (Rosenthal, 1980:231). Emin Muhlis Efendi başkanlığında oluşturulan komisyon da kozmopolit niteliktedir (Rosenthal, 1980: 231-232, Ortaylı, 2018: 142,149).

Bu komisyona benzer şekilde kurulan Altıncı Belediye Dairesi'ne de özel gelir kaynakları sağlanmış, başkanları Levantenler ya da hariciye memurları arasından seçilmiştir (Ortaylı, 2014: 190). Örneğin kuruluş aşamasında Altıncı Daire-i Belediye'nin başkanlığına Hariciye Teşrifâtçısı Kamil Bey getirilmiştir.⁵ Ortaylı'ya göre bu birim hükûmet tarafından dışişlerinin bir şubesi olarak düşünülmektedir. Kamil Bey sonrası görevlendirilen başkanlar incelendiğinde bu görüş kuvvetlenmektedir. Nitekim sonrasındaki başkanlar ya hariciye kökenli ya da yabancı dil bilen veya Avrupa kökenli Osmanlı tebaası arasından seçilmiştir.⁶ Kurumun kozmopolit niteliği nedeniyle yazışmaları Türkçe ve Fransızca yapılmıştır (Ortaylı, 2018: 148-149). Süreç içinde mahalli idare alanındaki reformların kapsamı genişletilmiştir. Âli ve Fuad Paşa grubunun iktidar olduğu 1867-1868 döneminde, Altıncı Daire modeli tüm İstanbul'da uygulamaya konulmuştur. İstanbul on dört bölgeye ayrılmış ve Şurâ-yı Devlet'te bir nizamname hazırlanmıştır (Ortaylı, 2018: 161).

Reformların yapıldığı ve Fransa etkisinin görüldüğü diğer alanlar, asayiş ve iç güveniktir. Fransız modeli incelendiğinde, kara kuvvetlerinin asker garnizonları, jandarma ve polis karakolları olarak üç biçimde oluştuğu görülür (Tilly, 2001: 217-218). Osmanlı İmparatorluğu'nda da Fransız modeli benimsenmiştir. Nitekim Fransız modeli ve Paris modeli örnekleri, Jön Türk ve II. Abdülhamid döneminde kullanılan etkili bir modeldir. Bu doğrultuda iç güvenlik teşkilatının yeniden yapılandırılmasında uzmanlar, çeviri metinler ve kavramsal çeviriler Fransa'dan alınmıştır (Lévy, 2009: 146-170).⁷ Bu düzenlemelerin oluşturulmasında da Hariciye personelinin etkisi açık olarak takip edilebilmektedir.

⁵ "... işbu idârenin masâlihini rü'yet ve idâre etmek ve oraya teşkiline lüzûm görünen meclis dahi taht-ı riyâsetinde bulunmak üzere bir me'mûr ta'yini icâb-ı maslahattan olmasıyla Hâriciye Teşrifâtçısı sa'âdetli Kâmil Bey Efendi hazretlerine bu hizmetin ilâve-i me'mûriyet kılınması ..." Bkz. Takvîm-i Vekâyi, Selh-i C 1274, No:560. Nitekim Kamil Bey'in bu göreve getirilmesiyle ilgili bir belgede "böyle işlere vakıf olması" açıklaması bulunmaktadır. Bkz. Osman Nuri 1922: 1420. Fakat Kamil Bey'in Fransızca dilbilgisi ile ilgili ilginç çeviriler yaptığı rivayet edilmektedir (Osman Nuri, 1922: 1450-1454).

⁶ Ortaylı bu isimleri Emin Muhlis Paşa, Salih Efendi, Hayrullah Efendi, Server Efendi (Paşa), Mehmed Efendi, Selâhaddin Bey, Kadri Bey, Ohannes Çamış Efendi, Muhtar Bey, Kadri Bey (Paşa) ve Edward Black Bey olarak saymaktadır (2018: 148-149). Osman Nuri tarafından verilen listede bu isimler, Hicri 1306/1889 yılına kadar sıralı olarak görev yapan isimlerdir (1922: 1449).

⁷ Başka bir çalışma ise Jandarma konusunda diğer Avrupa ülkelerinden de (Prusya) yararlanılmış olabileceğini belirtmektedir (Özcan, 2013: 180-181).

Bu konudaki önemli bir örnek hariciye görevleri de yürütmüş Mehmed Namık Paşa'nın⁸ yazdığı layihadır (HAT.01245.48327/B.000001).⁹ Layihanın başındaki,

“Avrupa devletlerinin kâffesinde jandarma ta'bîr olunur yani silah adamı demek bir nev' askerleri vardır ve bu askerinin bir sınıfı piyâde ve sınıf-ı diğeri süvâridir bunlar şehir ve sahra ve kasabat ve kurâ ve bi'l-cümle turuk ve ma'âbir ile derbendâtın zabt ve teminiçün vülât ma'iyetlerinde müstahdemlerdir” (HAT.01245.48327/B.000001).

ifadeleri ile Avrupa örneği üzerinden jandarma tanıtılmaktadır. Yine *“Ferîk Mansûre Nâmık Paşa'nın Avrupa devletlerinde mu'âyene eylediği bir nev' askerinin nizâm-ı intizamları keyfiyetini hâvî bâlâda mastûr bend bend kaleme almış olduğu layihanın...”* (HAT.01245.48327/B.000001)¹⁰ ifadesinden, birçok ülke örneğinin incelendiği anlaşılmaktadır.

Polis teşkilatının düzenlenmesinde de Fransız modeli tercih edilmiş ve 1845 tarihli Polis Nizamnamesinin hazırlanmasında referans olarak 12 Messidor an VIII (1 Temmuz 1800) tarihli Paris Emniyet Müdürünün Görevlerini Düzenleyen Kararname temel alınmıştır (Gülmez, 1983: 3-15).

1869 tarihli bir Padişah nutkunda reformlarla ilgili cümlede yer alan,

“Daha şimdiden ulaşılmış olan başarı, bizi durdurmanın aksine, hedeflerimiz doğrultusunda kararlılıkla ilerlemeye cesaretlendirmelidir ve bizler de gözlerimizi daima kat etmiş olduğumuz yola değil, büyük medeni milletlerde gözlemediğimiz refaha erişebilmemiz için önümüzde uzanan ve aşmamız gereken yola dikmeliyiz” (HR.SFR.3.00154.00022.)

ifadeleri, Batı'nın izlendiğini açık olarak belirtmektedir.

3. Hukuk (Adliye)

İdari alanla bağlantılı olarak Tanzimat reformları ile yeniden düzenlenen bir diğer alan yargıdır (Karal, 2011a: 148-149). Bu değişimlerle “Batılı hukuk ve devlet anlayışı”, İmparatorlukta resmi olarak kabul edilmiştir (Kuran, 1976: 1449). Bu kapsamda Osmanlı İmparatorluğu'nda resepsiyon süreci başlamış ve Batı hukukunu temel alan yeni reformlar yapılmıştır.¹¹ Her ne kadar yeni hukuk sisteminin oluşturulmasında Batılı ülkeler örnek alınsa da, kanunlaştırma hareketi Osmanlı bürokrat ve hukukçularınca sürdürülmüştür (Bozkurt, 1996: 3).

Bu kapsamda Osmanlı sefirlerinin İmparatorluğa aktardığı bilgiler de dikkate alınmalıdır. Tanzimat öncesi dönemde sefirlerin İmparatorluğa aktardıkları bilgiler, bir anlamda Tanzimat sürecindeki reformların altyapısını oluşturmuştur. Örneğin Ebubekir Ratib Efendi'nin Avusturya'daki toplumsal yaşam ve hukuk sistemi hakkında yazdıkları bu konu hakkında verilebilecek önemli örneklerdir (Arıkan, 1996: 350-359,364-367). Yine Sadık Rıfat Paşa'nın risalesinde, hukuk devletiyle ilgili ifadeleri, İmparatorluk için yeni kavramlardır (Sadık Rıfat Paşa, 1264a: 43-47; Abdurrahman Şeref, 1339: 126).

⁸ Namık Paşa fiili olarak Hariciye personeli olmasa da, Tercüme Odası'nda eğitim görmesi, Fransızca bilmesi ve kimi diplomatik görevlerde bulunması dikkate alınmalıdır. Namık Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Saydam, 2006: 379-380.

⁹ Bu layihanın arşiv tarihlendirmesinin hatalı olduğuna yönelik olarak bkz. Özcan, 2013, s.176.

¹⁰ Layiha sonrası gelişmeler için bkz. (Özcan, 2013: 173-194).

¹¹ Ayrıntılı Bilgi için bkz. (Bozkurt: 1996).

Hukuksal düzenlemelerde, kanunlaştırma hareketleri ile birlikte Batı tipi birçok yeni kurum oluşturulmuştur. Bu çerçevede Meclis-i Vâlâ ve Şurâ-yı Devlet gibi kurumlar, reformların uygulanmasında da önemli görevler almışlar ve süreç içinde gerekli görüldüğünde yeni kurumsal düzenlemelere tabi tutulmuşlardır. Kuruluşuyla birlikte sürekli gelişim gösteren bir kurum olan Meclis-i Vâlâ'nın, 1868'de Şurâ-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye olarak ikiye ayrılması bu gelişime örnektir. Bu değişim sürecinde etkilenilen kurum ise Fransa'daki *Conseil d'Etat*'dir (Seyitdanlioğlu, 1999: 30; Lewis, 1996: 121).¹² Fransa İstanbul büyükelçisi Mösyö Bourée'nin, Sadrazam Âli Paşa ile yakınlığı ve ona Osmanlı idaresinin liberal öğelerle kuvvetlendirilmesini tavsiye ettiği belirtilmektedir. Müslüman ve Hristiyanların beraber temsil edileceği *Conseil d'Etat* benzeri bir kurumun kurulması da, bu tavsiyeler kapsamındadır (Kartal 2011b: 145). Bunun sonucunda kurulan kurum, gayrimüslim azınlıklar arasında seçilenlerin bulunduğu ve temsil ilkesinin somutlaştığı ilk merkezi hükümet organıdır (Davison, 2005: 29). Fransa, Avusturya ve Prusya'da bu tarz bir meclisin var olduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da kurulmasının yararlı olabileceği kanaatine sahip olan Âli Paşa, 1868 yılında Şurâ-yı Devlet'in kurulmasına karar vermiştir (Seyitdanlioğlu, 1999: 31-32). Cevdet Paşa bu durumu:

"... Paris Konferansında Âli Paşa'ya, "Siz mahkemelerinizi emniyet-bahş olacak bir hâlde getürdünüz gibi biz de ecnebî tercümanlarının umûr-ı mehâkime müdâhalesini ilga ederiz" demişler iken, ol vakitden berü islâh-ı mehâkim hakkında bir şey yapılamadığından, Fransa usûlüne muvâfık sûretde mahkemeler güşâdına ve umûr-ı hukûkiyyenin hükûmet-i icrâiyyeden külliyyen tefrîkine devletce karâr verilmekle, 1284 senesi Zilka'desinin evâsıtında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ilga ve Şurâ-yı Devlet ve Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye meclisleri teşkil ve iki meclisin de sülûsân a'zâsı müslim ve sülûsü gayr-ı müslim olmak üzere..."

biçiminde anlatmıştır (Ahmed Cevdet Paşa, 1980:198).

Bu fikrin oluşmasında etkili olan bir diğer isim Fuad Paşa'dır. 15 Mayıs 1867 tarihli memorandumunda, Fransız modeli temel alınan bir Şurâ-yı Devlet kurulması, gelecekte yapılacağını belirttiği reformlardandır (Davison, 2005: 245-246). Kimi görüşlere göre ise Fransa modeline dayalı bir Şurâ-yı Devlet oluşturulmasında, Padişah Abdülaziz'in Avrupa gezisinde edindiği tecrübeler etkili olmuştur (Davison, 2005: 248-249; Shaw, 1970: 74). Fakat kurumun oluşturulması ve görevini sürdürmesinde Âli ve Fuad Paşaların etkisi açıktır. 1871'de Âli Paşa'nın vefatıyla Şurâ-yı Devlet'in *hâmî-i hakîk*'sini kaybettiği belirtilmektedir. Kurumun kurulmasından 1871'e kadar Babiâli ve Padişahın desteğini aynı anda sağlamasıyla gösterdiği sistemli çalışma başarısının, daha sonrasında kaybedilmesinde de, Paşanın etkisinin önemi izlenebilmektedir (Eraslan, 2018: 138; Shaw, 1970: 82). Meclis-i Âli Tanzimat içinde benzer bir durum söz konusudur (Taşkesenlioğlu, 2014:220).

Yine 1868 yılında Sadrazam Âli Paşa'nın, Padişah'a sunduğu raporda yer alan ifadeler, idari ve hukuki alandaki reformların bir özeti niteliğindedir. Bu belgede yürütme kuvveti ile yargı kuvveti arasındaki ayrımın belirtilmesi ve oluşturulan kurumlara ait görevlere yapılan vurgu ve Paşanın iki kuvvet arasındaki ayrımı, *"...Daha şimdiden uygulama noktasında bu iki kuvvetin ayrılığı ilkesinin mükemmelliği ülke çapında kanıtlanmış oldu ve bilhassa söz konusu ilkenin*

¹² Devlet Şurâsının kurulmasında Genç Osmanlılar gibi içsel faktörler de etkisi bulunmaktadır. Bkz. (Kartal, 2011b: 314; Seyitdanlioğlu, 1999: 31; Eraslan, 2018: 46-58).

yargı işlerine uyarlanması, her yerde güvenin yeniden tesis edilmesini sağladı” (HR.SFR.1.00018.00092.) cümleleri ile açıklaması İmparatorluğun geçirdiği dönüşümün anlaşılması bakımından önemli bir örnektir.

4. Maliye

Tanzimat döneminde mali reformların yapılmasında Fuad Paşa'nın önemli etkisi olmuştur. Padişah Abdülaziz'in sadrazamlık ile görevlendirmesi sonrasında Fuad Paşa, mali alanda birçok çalışma yürütmüştür. Bir görüşe göre mali disiplinin gerçekleştirilebilmesi için mali denetim kurumu oluşturulması düşüncesinin sahibi Fuad Paşa'dır. Oluşturulan kurumda Fransız *Cour des Comptes*'in örnek alındığı belirtilmektedir (Kış, 2012: 35-36). Bu konu, ilgili dönemin yabancı elçi raporlarında da kendisine yer bulmuştur. Lord Hobart'tan Kont Russel'e gönderilen raporda yer alan,

“... Mali yönetimde ise bir “*Cour des Comptes*” (Sayıştay: *Divan-ı Muhasebat*), kurulması, Maliye Nezareti bünyesinde bir “*Bureau de Comptabilité*” açılması (öğrendiğime göre büro kuruluş aşamasındaymış) ve tüm muhasebe sisteminin gözden geçirilmesi (tasarı halindedir) önemli gelişmeler olacaktır” (Varcan, 2000: 91).

ifadeleri önemli bir örnektir. Bu alanda da incelenen Avrupa ülkeleri arasından model alınan ülke Fransa olmuştur. Meclis-i Muhasebe'nin oluşturulmasında Fransız mevzuatının incelenmesi (Güran, 1993: 219) ve Fransa'dan memurlar getirilmesi (Kış, 2012: 19), bu görüşü desteklemektedir. Literatürde *Divan-ı Muhasebat*'ın, *Cour des Comptes* örneği üzerinden oluşturulduğu görüşü de bu doğrultudadır (Ortaylı, 2014: 160).

Divan-ı Muhasebat'ın altyapısının oluşturan *Divan-ı Âli Muhasebe*'nin oluşturulmasında Fuad Paşa'nın etkisi bulunması, kurumun fikir babası olarak bu isme işaret etmekte ve bu görüş Paşa'nın Padişaha yazdığı rapor temel alınarak ileri sürülmektedir. Buna ek olarak Kırım Savaşı ertesinde Paris Antlaşması görüşmeleri nedeniyle yaklaşık altı ay Paris'te kalan Fuad Paşa'nın, Fransız kurumlarını incelemiş olması düşüncesi mantık olsa da, bu konuda kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Dolayısıyla *Divan-ı Muhasebat*'ın kurulmasında, birlikte *Cour des Comptes*'in etkisinin açık olarak görülmediği belirtilmektedir (Kış, 2012: 193-200).

Fuad Paşa'nın mali konularda başka çalışmaları da olduğu bilinmektedir. Yazmış olduğu bir takirde Fransa, İngiltere, ABD, İsveç, Danimarka, Avusturya ve Rusya'nın kâğıt para kullanımı ile ilgili tecrübelerini aktarmış ve İngiltere, Fransa, ABD ve Avusturya'nın borç faizleri ile ilgili bilgiler vermiştir. Devamında ise “... *Avrupa devletlerinden bazıları ahvâl-i sâbıkalarında vâridâtlarının adem-i kifâyeti cihetiyle ittihaz etmiş oldukları esbâb ü tedâbirin ne olduğu hâlât-ı ma'lûmeden olup,...*” ifadesi bulunmaktadır (Aktan, 2018: 101-104). Bu bilgilerden Fuad Paşa'nın Avrupa ülkelerindeki ekonomik gelişmelerle ilgili bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

Buna ek olarak sadrazamlığı döneminde, mali konular açısından tek yetkili olarak görevlendirilmiştir. Maliye Nezareti dışında hazine denetimi ve hazine meclisi sadrazamın emrine verilmiştir (Akyıldız, 1996: 71-72).

“... *bu bâbda elzem olan her gûne ıslâhâtı vücûda getirmek iktizâ etmekle bunun için Nezâret-i Mâliye yine bir idâre-i müstakille ve mahsûsa olup vazâ'if-i asliyesi bâkî olduğu hâlde bi'l-cümle hazâ'inimizin nezâret-i umûmiyesi hizmet-i sadârete ilhâken uhdene havâle olunmuştur ...*” (Takovim- Vekâyi, 21 B 1278 No.629, Akyıldız 1996: 72).

cümlesi, sadrazamın mali konulardaki yetki üstünlüğünü belirtmektedir.

5. Eğitim

Tanzimat döneminde nitelikli ve reform bilincine sahip personel bulunmadığı sürece yapılan reformların, eski kurumlara yeni isimler verilmesinden öteye gidemeyeceği düşüncesi oluşmuştur. 1845'e kadar bu amaçla memur yetiştirecek *Mekteb-i Ma'ârif-i Adliyye* ve *Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye* dışında bir kurum oluşturulmamıştır. Babîli ziyareti esnasında Padişah Abdülmecid'in bu konuda serzenişte bulunduğu bilinmektedir (Akyıldız, 1993: 226-229).¹³ 1845 yılındaki ziyarette Padişahın, ilim, fen ve sanat eğitimi veren okulların kurulmasının ön plana alınmasına yönelik vurgusu sonrasında özel bir komisyon oluşturulmuştur. Reform taraftarı memurların yer aldığı bu komisyonda bulunan isimlerden birisi de Hariciye Nezareti Müsteşarı Ali Efendi'dir (Karal, 2007: 182; Karal, 2011a: 168-170).

Padişahın bu emri ile oluşturulan *Meclis-i Muvakkat'ta* yapılan çalışmalarla üç layiha hazırlanmış ve bu layihalarda İmparatorluğun ilk, orta ve yükseköğretimine ilişkin görüşlere yer verilmiştir. Daha sonra Meclis-i Muvakkat, *Meclis-i Ma'ârif-i Umûmiye* kurulmuştur (Akyıldız, 1993: 229-231). Bu kurum Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye Reisi ve Hariciye Nazırının "nezâret-i müsterekesi tahtında" yer almıştır (*Takvîm- Vekâyi*, 27 B 1262 No:303; Cevdet Paşa, 1953: 11). Kurumun reformlar açısından etkili olan Hariciye Nezareti ve Meclis-i Vâlâ'nın denetimine verilmesi dikkat çekicidir (Taşkesenlioğlu, 2014: 79). Buna paralel olarak meclisin başkan ve üyelerine ek olarak Meclis-i Vâlâ Reisi Sadık Rifat Paşa, Hariciye Nazırı Âli Paşa, Serasker Mütecim Rüştü Paşa ve Fuad Efendi'nin ayda bir yapılan toplantılara katılmışlardır (Fatma Aliye, 1332: 44).

Hariciye kökenli personel, eğitim alanında da görev almıştır. 1838 yılında eğitimin çağdaştırılması için oluşturulan *Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın* altı üyesi vardır ve meclisin ilk başkanlığını Hariciye Nezareti Müsteşarı Nuri Efendi üstlenmiştir (Akyüz, 1975: 9).

Görev aldığı dönemlerde birçok reformu uygulamaya koyan Mustafa Reşid Paşa, eğitim alanında da bazı reformları hayata geçirmiştir. İkinci kez sadaret görevine geldiği 1848 tarihinde Tanzimat dönemi eğitim politikası hakkında çalışmalar yaptığı ve dördüncü kez sadrazamlığa getirildiğinde *Encümen-i Dâniş'in* oluşturulmasında etkili bir rol aldığı bilinmektedir (Gencer, 1994: 33; Kaplan, 1994: 120; Parlatır, 1994: 555). Bu noktada Encümen-i Dâniş'in oluşturulmasında da Fransız Akademisinin model alındığını ileri süren görüşler bulunmaktadır (Karal, 2011a: 178). Fakat Akyüz, bu tezi savunanların herhangi bir kaynağı referans göstermediklerini ve Cevdet Paşa'nın yazdığı bir ifadeyi temel aldıklarını belirtmektedir (1975: 29). Bu kurumun hangi ülkeden örnek alındığı kesin olarak belirtilmemiş olsa da, dönemin yöneticilerinin bu konu hakkında Avrupalı örnekleri (özellikle Fransa) incelemiş olmaları muhtemeldir (Akyüz, 1975: 33).

Eğitim reformları açısından önemli bir rol üstlenen bir diğer isim Saffet Paşa'dır. Fuad Paşa'dan sonra hariciye nazırlığı görevini de yürütmüş olan Saffet Paşa, bu görevi dışında üç kez maarif nazırlığı ve bir kez sadrazamlık yapmıştır. Paris'te eğitim almış; Arapça, Farsça, Latince, Fransızca ve İngilizce gibi birçok dil öğrenmiştir. Eğitim alanındaki birçok reformda etkili olmuştur. 1868 yılında Galatasaray Sultanisi'nin kurulması, Darüşşafaka'nın oluşturulması, Mekteb-i Mülkiye'nin düzenlenmesi ve öğretmen okullarının açılması etkili olduğu bazı reformlardır. Ayrıca Saffet Paşa tarafından hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, eğitim düzenlemelerinin bütün olarak örgütlenmesini sağlamıştır. Batı dillerinden çeviri yapılması için Te'lif ve Tercüme Nizamnamesinin düzenlenmesi ve Maarif-i

¹³ İlgili nutuk için bkz. (*Takvîm- Vekâyi*, 12 M 1261 No:280).

Umumiye dergisinin yayınlanması da yapılan reformlar arasında sayılmalıdır (Çağatay, 1994: 62-63; Antel, 1999: 449-450). Mardin'e göre; Saffet Paşa'nın İmparatorlukta Batı tarzında reformlar yapılmasındaki şiddetli isteğinin temelinde, gençliğinde Hariciye Nezaretine çırak verilmesiyle edindiği dünya görüşü yer almaktadır (1981: 197).

6. Ekonomi

Ekonomi alanında da Osmanlı sefirleri önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle sanayi gelişiminin Batı'da başlaması ve bu konuda İmparatorluğa bilgi aktarılması gerekliliği, Osmanlı yöneticilerince de savunulan bir görüştür (Önsoy, 1986: 1686). Bu konuda birçok örneğe rastlamak mümkündür. Fransa elçiliği yaptığı dönemde Halet Efendi, Fransa ticaretinin enfiye, kâğıt, billur, çuha ve fağfur gibi bazı temel maddelere dayandığını ve bu maddelerin üretilmesi için İmparatorlukta karhâneler oluşturulmasını belirtmektedir (Karal, 2011a: 252). Sadık Rifat Paşa, klasik iktisat ve fizyokratların anlayışlarını kapsayan görüşleri İmparatorluğa aktarmıştır (Abdurrahman Şeref, 1339: 125-135; Mardin, 2012: 162-165). Yine Avrupalı örneklerin öğrenilmesi ve İmparatorluğa aktarılabilmesi için Mustafa Reşid Paşa'nın maliye ve ekonomi alanında Avrupa öğrenci gönderilmesini sağlamıştır (Önsoy, 1986: 1686). Mustafa Reşid Paşa ve benzer görüşe sahip Osmanlı yöneticileri, iç ticaretin geliştirilebilmesi için bir devlet programı oluşturulması konusunda girişimlerde bulunmuşlardır. Fakat bu girişimlerin kimi problemlere yol açtığı görülmektedir (Çadircı, 1999: 195).

Yine Mustafa Reşid Paşa'nın etkisi ile hayata geçirilen bir başka düzenleme, Fransız modeli temel alınarak hazırlanan yeni ticaret kanunudur. Bu düzenleme, Reşid Paşa'nın telkinleri sonucunda hayata geçirilmiştir. Ayrıca şirketler hukuku ile ilgili de Fransız Ticaret Kanunu'ndan faydalanılmıştır (Lewis, 1996: 110).

7. Askeriye

Askerî teknoloji, modernleşme/Batılılaşma açısından önemli bir aktarım kanalıdır ve XVIII. yüzyıldan itibaren bu kanaldan daha fazla istifade edilmiştir. Fakat modernleşme kapsamında askerî kanala ek olarak özellikle III. Selim döneminden itibaren yeni bir kanal eklenmiştir ki, bu hariciye personeli/sefaretlerin bulunduğu diplomasi kanalıdır (Lewis, 1996: 57-65). Her ne kadar askerî modernleşme, Osmanlı İmparatorluğu açısından başlı başına bir model olsa da, XVIII. yüzyılda bu kanala ek olarak diplomasi eklenmiştir.

Bu noktada askerî modernleşme kapsamında başlayan reform sürecinde, hariciye kökenli reformistler de rol almışlardır. Nitekim Avrupa'ya gönderilen Osmanlı sefirlerinin askerî teknolojileri takip etmeleri konusunda görevlendirildikleri bilinmektedir. Fransa'da görevlendirilen bir elçinin talimatnamesindeki "...*umuru askeriyenin veçhi tertip ve tanzimini*" (Karal, 1988: 200) ifadesi yer almıştır. Yine Fransa'ya gönderilen elçiden beklenenler,

"... Françe Devletinin suret-i idaresini ve tedabir ve maneviyetini ve nizam-ı mülke dair kâffe-i hâlât-ı ve bettahsis donanmaya müteallik kavaid-i mahsusasını ve umuru askeriyenin veçhi tertip ve tanzimini velhasıl Devlet-i Aliyyenin işine yarayacak kâffe-i hâlâtgereği gibi tahkik ve istihraç etmek hususunu sefir-i mumaileyh iltizam ve bunların tafsilâtını peyapey tahriri ihtimam eyliye... Sefir-i mumaileyhin maiyetinde olan memurinin cümlesi ol tarafta beyhude izaa-i vakit etmeyüp hademe-i Devlet-i Aliyyeye yarayacak elsine ve ulûm ve maarif ve fûnun tahsiline say-i belîğ etmeleri matlûp olmakla leyl ü nihar iştigal ve mevazıbbittan hali olmayalar" (Karal, 1988: 200).

biçiminde ifade edilmiştir. Benzer ifadelere 1834/1249 tarihli bir hatt-ı hümayunda da rastlanılmaktadır:

“... işbu usûl mer’iyyü'l-icrâ olan mahallerde bulunan süferâ-yı saltanat-ı seniyyeye mahremâne ve mahfice yazılıp buldukları devletlerin ve gerek düvel-i sâ’irenin idâre-i askeriye ve mâliyeleri ne vechile ve ne nizâmda olduğunu mübeyyin şeyleri tercüme ettirerek ve meşhûdları olan keyfiyyâtı bi’t-tedkîk etrâflıca kaleme alarak bu tarafa gönderseler ve bu tarafta dahi lede'l-mütâla’a içlerinde millet-i beyzâ-yı İslâmiye ve re’âyâ-yı saltanat-ı seniyyeye ve iklim ve mevki’e ve nezâket-i vakt ü hâle göre enfa’ ve evfak görünen mâddeler intihâb ve daha iktizâ edenler ilâve olunarak karârlaştırıldıkta cümlelerin güzîdesi olmuştur olacağı...” (HAT.305.18002).

Osmanlı ordusu ve donanmasının düzenlenmesi Ebubekir Ratip Efendi’nin ilgilendiği konulardandır. Bu konuda Avrupa’dan uzmanlar getirilmesi ve donanmanın güçlenmesi için aynı anda savaş gemisi inşa edebilecek tersanelerin kurulması vurguladığı noktalardır (Yeşil, 2002: 147-149).

Osmanlı elçileri, yabancı askerî uzmanların İmparatorluğa getirilmesinde de rol almışlardır. XVIII. yüzyılda kara ordusu ve donanmada yararlanılan uzmanlar, ilk dönemlerde İmparatorluğa sığınan ya da Avrupa’dan kaçan askerlerden oluşurken; sonraki dönemlerde ise diplomatik kanallar aracılığıyla ikili antlaşmalar çerçevesinde getirilmiştir. III. Selim dönemi ile birlikte ilk daimî elçiliklerin açılmasıyla, İmparatorluğa gelen yabancı uzman sayısında artış yaşanmıştır (Yalçınkaya, 2019: 79,84). Yusuf Ağâh Efendi, İngiltere’den subayların İmparatorluğa getirilmesi için çalışmalar yaparken; benzer şekilde Mustafa Reşid Efendi’nin Fransa’da ve Nuri Efendi’nin İngiltere’de çalışmalar yapmışlardır. Askerî görevliler dışında, diğer alanlarda da uzmanların İmparatorluğa getirildiği görülmektedir (Kuran, 2013: 15-16).

Osmanlı daimî elçiliklerinin kurulması öncesinde, reisülküttablar da yabancı uzmanların İmparatorluğa getirilmesi girişiminde bulunmuşlardır (Yeşil, 2002: 179-180). Örneğin Yeşil’in tespit ettiği üzere III. Selim dönemine ait bir belgede padişahın yazısı ile yazılmış olan *“Benim vezirim, bu mühendis celbi maddesini reis efendiye ihale eyledim elyevm münasib mahalli eyü bilir mesarifinden kaçmam nereden bulur ise bulsun tersâne ve kalalara üstad mimarlar ve ofisçiyaller getirsin”* cümleleri önemli bir örnektir (HAT.0255.14517.; Yeşil, 2002: 180). Aynı döneme ait bir başka belgede de, padişahın mühendishane ve donanmayla ilgili bir arızanın üstüne *“... Lâkin bu fenleri ifade edecek üstad yoktur, reis efendi Firenklerden bir üstad bulsun, tayin edelim”* notunu düşmüştür (Uzunçarşılı, 1988: 540; Yeşil, 2002: 180). Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Görüldüğü üzere, tüm alanlarda olduğu gibi askerî alanda da sefirler ve dış işleri görevlileri önemli bilgiler aktarmışlardır.

8. Sonuç

Osmanlı modernleşmesinin askerî nedenler ile başladığı ve sonrasında diğer alanlara da yayıldığı bilinmektedir. İmparatorluğun geri kalmasının ve Batı karşısında ayakta durabilmesinin sağlanabilmesi amacıyla Batılı usullerin benimsenmesi olarak nitelendirilen bu süreç, İmparatorlukta önemli dönüşümlere yol açmıştır. Bu süreçte hariciye kökenli personel, İmparatorluk ve Batı arasında doğal olarak bir köprü oluşturmuştur. Avrupa’yı tanıyan ilk kesim olmaları, süreç içinde edinilen yabancı dil bilgisi, özellikle 1839-1871 yılları arasında hariciye kökenli kadroların etkinliği ve devlette en önemli makamlara gelmeleri, sefirler

vasıtasıyla sürekli Avrupalı ülkelerin takip edilmeye başlanması vb. nedenler sonucunda bu görevlileri, diğer kesimlere göre öne çıkarmıştır.

İdare, hukuk, maliye, eğitim, ekonomi ve askeriye gibi alanlarda hariciye kadroları önemli aktarımlar gerçekleştirmişlerdir. İdare alanında Tanzimat dönemi idari yapılanması içinde merkezi ve taşra idaresinde yapılan önemli reformlarda, hariciyeciler bürokratların izlerine rastlamak mümkündür. Örneğin bakanlık örgütlenmesine geçiş ve Meclis-i Vâlâ gibi kurumların oluşturulması, bu kurumların idaresinde hariciye kadrolarının etkinliği, reformların elçilikler aracılığıyla duyurulması gibi birçok alanda hariciye kadrolarının etkin olduğu görülmektedir. Ayrıca mülki idare düzenlenmesinde Batılı ülkelerin incelenmesi, benzer bir sürecin mahalli idare reformunda da görülmesi, asayiş ve iç güvenlik gibi konularda Batı kökenli reformların İmparatorluğa aktarılmasında hariciye personelinin etkisi açıktır.

Hukuk alanında Meclis-i Vâlânın ikiye ayrılması örneğinde görüldüğü üzere Conseil d'etat benzeri bir kurum oluşturulması amacıyla Şurâ-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliyenin kurulması, birçok alanda Batılı kanunların incelenerek reformların gerçekleştirilmesi, maliye alanında da benzer şekilde Divan-ı Muhasebat'ın oluşturulması için Cour des Comptes gibi Batılı örneklerin incelenmesi, bu reformların yapılmasında hariciye personelinin önemini göstermektedir. Benzer şekilde eğitim ve ekonomi alanında Batılı ülkelerin incelenmesi, hariciye kökenli personelin bu alanlarda yapılan reformlarda aktif rol alması, yapılan çeviriler vb. gibi birçok örnek, konunun hariciye boyutunun anlaşılması açısından önemlidir.

Askeri alanda da hariciye personelinin izlerini görmek mümkündür. III. Selim dönemi ile birlikte modernleşme açısından yeni bir kanal olarak açılan diplomasi kullanımı, sefirlerin aktardıkları bilgiler, yabancı uzman ve yurtdışına öğrenci gönderilmesinde erken dönemlerde reisülküttabların sonrasında ise hariciye personelinin rol alması gibi örnekler de bu açıdan kayda değerdir.

Görüldüğü üzere birçok reform, hariciye kökenli personelin İmparatorlukta önemli görevlere getirilmesiyle uygulamaya konulmuştur. Özellikle Mustafa Reşid, Âli ve Fuad Paşalar örneklerinde açıkça izlenebilen bu süreç, Âli Paşa'nın vefatı olan 1871 yılına kadar devam etmiştir. Sadrazamlık, hariciye nazırlığı, meclis başkanlıkları başta olmak üzere birçok makamda görevlendirilen bu üç isim, dönemin konjonktürel özellikleri nedeniyle uluslararası ilişkilerin önem kazanması, görev yaptıkları padişahların kişisel özellikleri ve reform sürecini desteklemeleri, askeri bürokrasi ve ulema sınıfı karşısında kalemiye kökenli personelin ön plana çıkması gibi nedenler dolayısıyla 1871 yılına kadar devlet yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Bu isimlerin üst devlet makamlarına gelmesi, reformların idari, adli, mali, iktisadi, eğitim alanlarında daha rahat uygulamaya konulmasına yol açmıştır.

Hariciye kökenli personelin yeni oluşturulan birçok birimin kuruluşunda ve ilk yöneticileri arasında yer alması da, tesadüfi olmasa gerektir. Batı'nın elçilikler aracılığıyla izlenmesi, reformların yapılmasında İmparatorluğa en uygun örneklerin aranması, mevzuat tercümeleri, uzman getirilmesi gibi konularda da doğal olarak hariciye kökenli personel görev almıştır. Bu süreçte Tercüme Odasının varlığı ve etkisi de tabii ki göz önünde bulundurulmalıdır.

Özetle hariciye kökenli personel hem reformların İmparatorluğa aktarılmasında hem de uygulamaya konulmasında görev almışlardır. Hariciye kökenli personelin diğer kurumlar üzerindeki izleri olarak nitelendirilebilecek bu dönem, Osmanlı-Türk modernleşmesinin anlaşılması bakımından da önem taşımaktadır.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Hatt-ı Hümayun (HAT): 774/36324, 1245/48327/B.000001, 255/14517, 305/18002.

Maliyeden Müdevver (MAD.d.): 8999.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS.): 01861/00008.

Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti (HR.SFR.1.): 00018/00092.

Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3.): 00154/00022.

Resmi Yayınlar

Takvîm-i Vekâyi, No: 280, 303, 560, 616, 629.

Kitap, Makale ve Tezler

Abdurrahman Şeref. (1339), Tarih Musahabeleri, İstanbul: Matbaa-i Amire.

Ahmed Cevdet Paşa. (1980), Ma'rûzât, (haz. Y. Halaçoğlu), İstanbul: Çağrı Yayınları.

Aktan, A. (haz.) (2018), "Umûr-i maliyeye dair huzûr-i şevket-mevfûr-i hazret-i padişahiye Fuad Paşa'nın takdim eylediği takrir suretidir", Muharrerât-ı Nâdire, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 98-107.

Akyıldız, A. (1996), Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası, Kâğıt Para ve Sosyo-ekonomik Etkileri, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Akyıldız, A. (1993), Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856), İstanbul: Eren Yayıncılık.

Akyüz, K. (1975), Encümen-i Dâniş, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

Antel, S. C. (1999), "Tanzimat Maarifi". Tanzimat 1, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 441-462.

Arikan, V. S. (1996), Nizâm-ı Cedit'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin "Büyük Lâyiha"sı, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Baysun, M. C. (1960), "Mustafa Reşid Paşa'nın Siyasî Yazıları". İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, C.11, S.15: 121-142.

Belgelerle Türk Polis Tarihi. (2014), Cilt 2, Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Arşiv ve Dokümantasyon

Dairesi Başkanlığı.

Bozkurt, G. (1996), Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Cevdet Paşa. (1953), Tezâkir 1-12. (yay. Cavid Baysun), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çadırcı, M. (1999), "Tanzimat", Osmanlı, C.6, Teşkilat, (ed. G. Eren), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 183-198.

Çadırcı, M. (2013), Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çağatay, N. (1994), "Tanzimat ve Türk Eğitimi". Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri, Bildiriler, Ankara: Tarih Kurumu Yayınları: 53-64.

Davison, R. H. (2005), Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876, çev. Osman Akinhay, İstanbul, Agora Kitaplığı.

Engelhardt, E. P. (2010), Türkiye'de Çağdaşlaşma Hareketleri, Tanzimat, çev. Ö. Uğurlu-N. Uğurlu, İstanbul: Örgün Yayınevi.

Eraslan, Z. (2018), Şûrâ-yı Devletten Danıştaya Yapısal ve Fonksiyonel Dönüşüm, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Ezici, E. (2020), Hariciye Teşkilatı; Türk Kamu Yönetiminde Bir Modernleşme Modeli, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Fatma Aliye. (1332), Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı, Dersaadet.
- Findley, C. V. (1997), "Hariciye Nezâreti", TDV İslâm Ansiklopedisi, C.16, İstanbul: ss.178-180.
- Findley, C. V. (2014), Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babiâli, 1789-1922, çev. Ercan Ertürk, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gencer, A. İ. (1994), "Encümen-i Dâniş ve Mustafa Reşid Paşa", Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri, Bildiriler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 31-37.
- Gözler, K. (2019), "Osmanlı Mülkî İdare Sistemi Üzerinde Fransız Etkisi: 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri Fransa'dan mı İktibas Edilmiştir?", Amme İdaresi Dergisi, C. 52, S. 1, Mart: 1-32.
- Gülmez, M. (1983), "Polis Örgütünün İlk Kuruluş Belgesi ve Kaynağı". Amme İdaresi Dergisi, C.16, S.4, Aralık: 3-15.
- Güran, T. (1993), "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları, 1841-1861". Belgeler, C. XIII, S.17, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 213-362.
- Kaplan, M. (1994), "Mustafa Reşid Paşa ve Yeni Aydın Tipi". Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri, Bildiriler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 113-120.
- Karal, E. Z. (1964), "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi." Belleten, C. XXVIII, S. 112, Ekim: 581-601.
- Karal, E. Z. (2011a), Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri 1856-1861, C. VI, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karal, E. Z. (2011b), Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri 1861-1876, C.VII, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karal, E. Z. (2007), Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), C. V, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karal, E. Z. (1988), Selim III'ün Hat-tı Hümayunları, Nizam-ı Cedit, 1789-1807, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kaynar, R. (2010), Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Keskin, N. E. (2015), "Vilayet Nizamnamesi'nden Cumhuriyet'e Yönetmelik Ölçek Tartışması", 1864 Vilayet Nizamnamesi, (ed. E. Tural ve S. Çapar), TODAİE: 231-248.
- Kış, S. (2012), Divan-ı Muhasebat (1862-1908), Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kinross, L. (2009), Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kuran, E. (1976), "Osmanlı İmparatorluğu'nda İnsan Hakları ve Sadık Rifat Paşa (1807-1857)". VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim, Ankara, C.II: 1449-1453.
- Kuran, E. (2013), Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Lévy, Noémi. (2009), "Polislikle İlgili Bilgilerin Dolaşım Tarzları: Osmanlı Polisi İçin Fransız Modeli Mi?". çev. D. Öztürk ve B. Onaran, Jandarma ve Polis, Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar, (der. N. Lévy, N. Özbek, A. Toumarkine), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 146-170.
- Lewis, B. (1996), Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev. M. Kırımlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Ş. (1981), "Religion and Secularism in Turkey". Atatürk: Founder of a Modern State, (eds. A. Kazancıgil, E. Özbudun), C. Hurst & Company, London: 191-219.
- Mardin, Ş. (2012), "Tanzimat Fermanı'nın Manâsı: Yeni Bir İzah Denemesi". Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, (ed. H. İnalçık, M. Seyitdanlioğlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 147-165.
- Ortaylı, İ. (2014), İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2018), Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Osman Nuri. (1922), Mecelle-i Umûr-ı Belediye, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.

Önsoy, R. (1986), "Tanzimat Döneminde Sanayi ve Ticaretle İlgili Meclisler (1839-1876)". X. Türk Tarih Kongresi, 22-26 Eylül, Ankara, C. IV: 1685-1696.

Özcan, A. (2013), "Osmanlı Devleti'nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)". Tarih Araştırmaları Dergisi, C.32, S.53: 173-194.

Parlatır, İ. (1994), "Tanzimat Ruhunun Edebiyata Kazandırdığı Değerler". Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi: 553-567.

Rosenthal, S. (1980), "Foreigners and Municipal Reform in Istanbul: 1855-1865". International Journal of Middle East Studies, April, Vol.11, No.2: 227-245.

Sadık Rifat Paşa. (1264a), "İdare-i Hükümetin Bazı Kava'id-i Esasiesini Mütezammın Rıf'at Paşa Merhumun Kaleme Aldığı Risaledir". Müntahâbât-ı Asâr: 42-64.

Sadık Rifat Paşa. (1264b), "Rifat Paşa Merhumun Elli Üç Tarihi Evâhirinde Viyanaya Büyükelçi Ta'yin Olduğu Esnada Hariciye Nazırı Bulunan Reşit Paşa Merhuma Yazmış Olduğu Muharrerâtdan İntihab Olunan Bazı Mekâtibdir". Müntahâbât-ı Asâr.

Saydam, A. (2006), "Nâmık Paşa", TDV İslâm Ansiklopedisi, C.32: 379-380.

Seyitdanlıoğlu, M. (1999), Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Shaw, S. J. (1970), "The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876". International Journal of Middle East Studies, (Jan.), Vol.1, No.1: 51-84.

Shaw, S. J., Shaw, E. K. (2005), History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume 2: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975. Cambridge University Press, Cambridge.

Taşkesenlioğlu, M. Y. (2014), Kuruluşu, Yapısı ve Uygulamalarıyla Meclis-i Âli-i Tanzimat (1854-1861), Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Tilly, C. (2001), Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu. çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi.

Tural, E. (2015), "Osmanlı Taşrasında Fransa Etkisi- 1864 Nizamnamesi'nin Arkasında III. Napolyon mu Vardı?", 1864 Vilayet Nizamnamesi, (ed. E. Tural ve S. Çapar), TODAİE: 69-96.

Turan, N. S. (2015), İmparatorluk ve Diplomasi, Osmanlı Diplomasinin İzinde, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Turfan, M. N. (2013), Jön Türklerin Yükselişi, Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü, çev. M. Moralı, İstanbul, Alfa Basım Yayım.

Uçman A. (2012), (haz.), Ebûbekir Râtib Efendi'nin Nemçe Sefâretnâmesi, İstanbul: Kitabevi.

Uçman, A. (1975), (haz.) Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Sefâretnâmesi, Tercüman Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988), Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Varcan, N., (2000), (der.) Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892), Ankara: Maliye Bakanlığı.

Yalçınkaya, M. A. (2019), "Lale Devrinden Tanzimat'a Osmanlı Hizmetindeki Avrupalı Uzmanlar ve Karşılaşılan Sorunlar (1718-1839)". Osmanlı Modernleşmesi, Reform Çağında Çözüm Arayışları, (ed. Ahmet Dönmez), İstanbul: Kitap Yayınevi: 79-129.

Yeşil, F. (2002), III. Selim Döneminde Bir Osmanlı Bürokrati: Ebubekir Ratib Efendi. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Zürcher, E. J. (2009), Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İstanbul: İletişim Yayınları.

Extended Summary

The Traces of the Ministry of Foreign Affairs in Ottoman/Turkish Modernization (1836-1871)

With the 19th-century modernisation process, there were significant changes in the state structure of the Ottoman Empire. These changes in administrative, judicial, financial, economic, educational and military fields led the Empire to undergo significant institutional changes. Indeed, in the first half of the 19th century, many traditional institutions began to transform into Western-type ministerial organisations. Although many elements from the traditional structure continued to exist within the institutions in the beginning, these institutions transformed into units specialised in their own fields in the process. Examples such as the transformation of Reisülküttab into the Ministry of Foreign Affairs, Kethüda into the Ministry of Internal Affairs and Defterdar into the Ministry of Finance can be given as examples of this situation.

It is known that these changes particularly affected the administrative field with the Tanzimat period and then spread to other fields. The conditions of the Ottoman Empire, the political and international conjuncture of the period, etc. led to the adoption of practices in European states as an example in the relevant transformations. However, it should be noted that, as can be seen in many examples, this was not an imitation, but a transfer of Western examples to the Empire by adapting them to the Ottoman state tradition. The institution that played the most important role in this process was undoubtedly the Ministry of Foreign Affairs, which managed the Empire's relations with the West. Therefore, the Ministry of Foreign Affairs and the personnel of foreign ministry origin were primarily influential in the transfer and implementation of these reforms in the Empire. In this context, especially ambassadors and officials of Foreign Ministry origin took part in the transfer and implementation of the reforms to the Empire for the first time.

European states, which gradually gained power in the international conjuncture in the relevant period, were taken as an model by other countries that were just beginning to modernise. In particular, states such as the Ottoman Empire, Japan and Iran, which were trying to protect their countries against the West, implemented Western-type reforms in their countries within the framework of defensive modernisation. In this way, they tried to turn the disadvantageous situation against the European states in their favour. From the 17th century, this understanding of modernisation, which started to be seen partly in the military field in the Ottoman Empire, started to be seen in the administrative, judicial, financial, economic and educational fields in the 19th century. In this context, military reforms were also continued.

With the establishment of permanent embassies during the reign of Selim III, Ottoman ambassadors started to transfer a lot of information about the countries they visited to the Empire. For this reason, many administrative terms and information that was new to the Empire were learnt by the Ottoman ambassadors. The reforms analysed by the ambassadors in the relevant European countries were transferred to the Empire and adapted to the Ottoman administrative system by Ottoman bureaucrats and put into practice. For example, the Meclis-i Vala, which was an important administrative institution for the Empire, was taken from examples such as Austria and Prussia, which were governed by an absolute system, instead of England and France, which were based on a constitutional system. This situation shows that the absolute systems, which were considered to be closer to the Ottoman administrative system, were utilised in making administrative arrangements. Foreign Ministry personnel were also influential in the management processes of such administrative institutions. For example, the administrators of the Meclis Vala were predominantly appointed from among the personnel of foreign service origin.

By analysing European countries in the administrative field, important reforms were made in the structure of civil administration and local administration. Provinces were reorganised throughout the Empire. Local administrations were first put into practice in Istanbul. In addition to this, in the establishment of internal security and police units such as the gendarmerie and the police, Ottoman officials from the Foreign Office, who had studied in Europe, provided information and translated legislation. Furthermore, apart from examining these institutions and transferring them to the Empire, the Foreign Office personnel also played a role in publicising and promoting the reforms through foreign embassies. It was also the Ministry of Foreign Affairs that ensured communication with foreign embassies in Istanbul.

Another area where reforms were made was the organisation of the judiciary. In many areas, codification studies based on Western law were carried out. Western countries were analysed and their laws were adapted to the Ottoman system and transferred to the Empire as seen in the administrative field. The information conveyed by Ottoman ambassadors was effective in this transformation. It is also known that European examples were followed in the restructuring of some legal institutions. For example, it is stated that the example of the Conseil D'Etat in France was taken into consideration in the separation of the Meclis-i Vala into two and the creation of the Şura-yı Devlet and Meclis-i Ahkam-i Adliye.

Similar developments in the fields of administration and law were also experienced in the fields of finance, education, economy and military. As a matter of fact, similar to the example of the Conseil D'Etat in the field of law, it is known that the Cour des Comptes in France was analysed in the field of finance and this information was used in the establishment of the Divan-ı Muhasebat. Again, Fuad Pasha's studies were used in the realisation of many financial reforms. In the field of education, it is also known that personnel from the Foreign Ministry played a role in the reform process. Economy is an area where reforms were not as much as in other fields.

The military field is the first field where the developments related to modernisation started and constitutes a modernisation model in itself. Although the Ottoman State's interest in military innovations used by other states was not new, it is seen that this interest took a different dimension from the XVIIth century onwards, when military defeats began to be experienced. Military modernisation was no longer for the purpose of conquest as in previous periods, but for the protection of borders and defence in order not to lose territory. Personnel of foreign service origin were also influential in making some innovations in this process. It is observed that Ottoman ambassadors or reisülküttabs played a role in providing information about foreign armies, finding foreign experts and sending students abroad.

In this study, it is argued that the personnel of foreign service origin were influential in the reforms carried out in the Ottoman Empire, which entered the modernisation process from the 17th century onwards, especially in the Tanzimat period. This claim is supported by the examples given in the related fields.